

УДК 37:159.922.8

ВЕРБИЦЬКА Людмила, к. психол. н., доцент кафедри психології
КНТЕУ

РОДИННЕ ВИХОВАННЯ ТА КРИЗОВІ СТАНИ В РАННІЙ ЮНОСТІ

Здійснено теоретико-методологічний огляд кризових періодів розвитку особистості раннього юнацького віку в тісному взаємозв'язку із соціальним організмом – сім'єю. Визначено причини виникнення кризових станів у юнаків. Проаналізовано вплив родинного виховання на виникнення переживань та профілактику кризових станів у ранній юності.

© Вербицька Л., 2012

104

 ISSN 1727-9313. ВІСНИК КНТЕУ. 2012. № 4

Ключові слова: профілактика кризових станів, формування особистості, рання юність, родинне виховання, гармонійний розвиток.

Ранній юнацький вік – особливий період психічного розвитку, який характеризується багатьма властивостями. Психологічні вікові особливості юнаків і дівчат пов'язані з комплексом обставин, насамперед родинним "кліматом": суспільними умовами і способом життя, вихованням і характером діяльності членів сім'ї, а також зі статевими, типологічними та індивідуальними характеристиками. Це обумовлює завдання психологічної науки – розробку та впровадження засобів профілактики кризових станів юнацької молоді в контексті родинного виховання.

На різних етапах життєвого шляху людина зіштовхується з кризовими ситуаціями, які можуть спровокувати особистісну (екзистенційну) вікову кризу. Поняття кризи психологами трактується по-різному.

Слушною є думка Ф. Василюка, він стверджує, що ситуація "кризового стану" визначається тим, яка життєва необхідність виявляється паралізованою в результаті нездатності типів активності, що є в юної особи, щоб справитися з наявними зовнішніми і внутрішніми умовами життєдіяльності. Однак дослідник дає лише загальне визначення кризового стану та не прив'язує його до сімейних суперечностей.

Досить розповсюджене переконання, що основою розвитку юної особи є гармонійні взаємини у родині, різні аспекти яких вивчали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як К. Абульханова-Славська, М. Алексеева, Дж. Конджер, В. Савчин, Е. Поміткін та ін. [1–3]. Питання специфіки родинного виховання та його впливу на формування особистості підлітка також знайшло відображення у роботах С. Васьківської, С. Максименко, В. Москальця [4; 5].

Поняття "взаємини" Ю. Євсенкова визначає як "спосіб стосунків між окремими людьми, що базується на симпатії або антипатії, і виражає позицію кожної особистості, що спрямована на контакт" [6]. Оскільки "взаємини" є двостороннім, те, якими вони будуть, залежить як від підлітка, з одного боку, так і від його батьків, з іншого, адже батько і мати реалізують різні функції виховання, які обумовлені цілою низкою історичних та культурних причин. На думку Т. Алексеевко, дуже важливо, щоб батько виконував саме свої, батьківські функції, не ставав замісником матері, щоб батьківські ролі були чітко диференційовані [7]. І. Сіданич визначає батьківство як соціально-культурний феномен, який характеризується певною системою продиктованих культурою та суспільством норм і правил, що регулюють розподіл функцій виховання дітей у сім'ї [8].

У науковій літературі існує два підходи до ролі батька – традиційний та "нове батьківство". Традиційний підхід обмежувався лише

біологічною роллю батька, у ньому наголошувалось на відособленості батька і дитини, короткотривалості його контактів із дитиною у порівнянні з материнськими.

У середині ХХ ст. з'являється підхід так званого "нового батьківства", що відображує зміну реалій: статус батька в суспільстві змінюється, розширюється діапазон батьківських ролей, вони переоцінюються та уточнюються суспільством [7]; батьки усвідомили, що вони несуть відповідальність також за емоційний стан своїх дітей, що батьківська поведінка відбивається на поведінці дитини та на її особистості [9].

Дослідники Ш. Барт і Е. Фтенакіс пропонують свою модель феномену батьківства. За нею батьківство складається з таких компонентів: потребнісно-емоційний (біологічні та соціальні аспекти мотивації, потреба в контакті, емоційні реакції, переживання), операційний (обізнаність і вміння, операції по догляду за дитиною та спілкуванню з нею), ціннісно-смысловий (ставлення батька до дитини, екзистенціальні переживання). Це дозволяє дослідникам зробити висновок, що батьківство є комплексним феноменом, пов'язаним з усіма аспектами життєдіяльності, у тому числі з особистісним розвитком юної особи (цитуються за [7]). Очевидно, що проаналізовані вище дослідження мають бути взяті за основу при розгляді кризових станів у процесі розвитку юної особи.

Мета статті – виявити визначальний вплив родинного виховання у виникненні переживань та профілактиці кризових станів у ранній юності.

Важливим завданням, що стоїть перед дослідниками сім'ї, є вивчення джерел напруженості в сімейних стосунках, аспектів тих хронічних непогоджень, які призводять до дезорганізації розвитку особистості у ранній юності.

Саме у період ранньої юності формуються відчуття дорослості та "Я-концепції", з'являється рефлексія, формується світогляд, ідентичність, стає можливим самовиховання тощо. Юна особа у цей період швидко розвивається і характеризується особистісною нестабільністю. Протилежні риси, прагнення, тенденції співіснують і борються між собою, визначаючи суперечність характеру і поведінки юної особи, що трансформується в дорослу людину. З одного боку, вона з ентузіазмом включається в життя суспільства, а з іншого – охоплена пристрастю до самоти [10].

Вона вагається між сліпим підпорядкуванням вибраному нею лідерові й зухвалим бунтом проти будь-якої влади. Практично егоїстична, матеріалістична і в той же час сповнена вищого ідеалізму. Юнаки та дівчата аскетичні, але раптово занурюються в розбещеність найпримітивнішого характеру. Інколи їхня поведінка по відношенню до інших людей груба, хоча самі вони неймовірно ранимі. Їх настрій

вагається між сяючим оптимізмом і найпохмурішим песимізмом. Інколи вони працюють з невичерпним ентузіазмом, а інколи повільні й апатичні [11].

Глибокі психологічні проблеми, що виникають у юної особи, нерідко переходять критичну межу, за якою криза дорослішання може стати причиною різних форм відхилень поведінки, особистісних порушень, або навіть перетворитися в екстремальну ситуацію [9].

Існують різні форми криз розвитку в період дорослішання. У роботі Х. Ремшміда наведено таку їх класифікацію: порушення статевого розвитку; криза ідентичності; криза авторитетів; переживання відчуження (деперсоналізація і дереалізація); порушення оцінки своєї фізичної статі (дисморфобії); нарцисичні кризи [12]. Усе це й обумовлює психологічні засади юнацької кризи як кризи самосвідомості, здолавши яку юна особа набуває "відчуття індивідуальності".

За С. Сатир, юнак сповнений енергією, одержимий потребою бути незалежним, повний очікування майбутніх успіхів у житті, він проходить через тяжкі випробування у пошуках власної дороги [13]. А якщо врахувати при цьому, що уготованих доріг не буває, можна легко зрозуміти ту пересторогу та тривогу, яку викликають його психічні стани у батьків.

Саме в сім'ї формуються життєві та моральні цінності, позиціонування юної особи серед інших, програмується її успішність або неблагополуччя у дорослому житті. Проблема стосунків батьків і дітей у цьому контексті є визначальною, складною і парадоксальною. Складність її в прихованому, інтимному характері людських відносин, педантичності "зовнішнього" проникнення в них. А парадоксальність у тому, що, при всій її важливості, батьки її зазвичай не помічають, бо не мають для цього необхідної педагогічної та психологічної підготовки або, бодай, належної інформації.

Батьки повинні розуміти як раптові зміни настрою юнака чи дівчини, так і дивні, на перший погляд, захоплення, як ексцентричну поведінку, так і новий лексикон і деколи свідомо невдалі кроки. Але якщо бути до кінця відвертими, то батьки вкрай рідко витримують такі випробування. І тоді відбуваються сварки, непорозуміння, а суперечності загострюються до конфліктів та повного відчуження.

У сім'ях, де склалися конфліктні стосунки батьків і дитини, неправильні виховні установки дорослих, основне зусилля слід спрямовувати на формування відповідальних і доброзичливих відносин. Практична допомога батьків школі, спільна праця з дітьми, участь у туристичних походах сприяють взаєморозумінню дітей і дорослих, знімають напруженість у їх відносинах та покращують розуміння дітьми самих себе.

Потрібно наголосити, що юнаки і дівчата на перших курсах вищих навчальних закладів зіштовхуються з різного роду кризовими станами і потребують уваги психолога, якого, на жаль, немає у вузі.

Отже, основними напрямками профілактики кризових станів у процесі сімейного виховання можуть бути:

- підвищення психологічної культури батьків, що дозволяє враховувати духовно-особистісні та вікові психологічні потреби дітей, їхні емоційні стани;
- встановлення та підтримка в сімейних стосунках традицій взаємодопомоги, позитивного ставлення до всіх членів родини;
- уникнення жорстокості, сарказму, презирства до дітей;
- прояв інтересу батьків до внутрішнього світу дітей, їх турбот і захоплень, уникнення байдужого та негативного ставлення до особистості дитини. Негативною може бути лише оцінка їх конкретних дій, вчинків, висловів, що здійснюється максимально тактовно та з любов'ю;
- підтримка дитини в її найкращих духовних прагненнях, допомога в реалізації її духовних потреб (естетичних, гуманістичних, релігійних, пізнавальних тощо).

На жаль, на практиці батьки, які не володіють виховними здібностями, досвідом, відповідними психолого-педагогічними знаннями, займають дві крайні позиції: або дають дитині повну свободу, що у разі її попадання в асоціальне середовище може збити з правильного шляху, або позбавляють дитину цієї свободи, що може зробити її безвольною, безпорадною.

Аби запобігти виникненню та поглибленню кризових станів у юнацтва, необхідно встановити відносини співпраці та взаєморозуміння у сім'ї.

На думку А. Співаковської, переважаючий стиль у взаєминах із дитиною у сім'ї безпосередньо залежить від того, яке місце займає виховна діяльність у всій складній, неоднозначній, часом внутрішньо суперечливій системі різних мотивів поведінки дорослої людини.

Окреслимо за А. Співаковською, як впливає та або інша форма поєднання мотивів на реалізацію виховної діяльності [8].

По-перше, може статися так, що мета батьківського виховання дитини виявляється у задоволенні потреби емоційного контакту. Юна особа стає центром потреби, єдиним об'єктом її задоволення. Найчастіше при такому вихованні виникають проблеми. Батьки несвідомо ведуть боротьбу за збереження об'єкта своєї потреби, перешкоджаючи виходу емоцій дитини за межі родинного кола.

По-друге, значні проблеми виникають у спілкуванні з дитиною, якщо виховання стало єдиною діяльністю, що реалізовує потребу сенсу життя. Найбільш поширена форма задоволення потреби сенсу життя – це турбота про власну дитину, яка вже не маленька, а на стадії дорослішання. Яскравим прикладом є мама, яка надмірно опікує майже дорослого сина. У результаті вона отримує відчуття своєї необхідності, а кожен прояв самостійності сина переслідує із вражаючою завзятістю. Шкода такого самопожертвування для дитини очевидна.

По-третє, у деяких батьків виховання дитини спонукається так званою "мотивацією досягнення". Мета виховання полягає в тому, аби дитина досягла того, що не вдалося батькам – через відсутність необхідних умов або ж тому, що самі вони не були достатньо здатними і наполегливими. Подібна батьківська поведінка часто не усвідомлюється самими батьками, але набуває певних елементів егоїзму. Дитина позбавляється необхідної незалежності, спотворюється сприйняття властивих їй завдань, сформованих особистих якостей. Юна особа опиняється перед нелегким вибором: втиснути себе в рамки чужих ідеалів лише ради того, аби забезпечити для себе кохання і відчуття задоволеності батьків (у цьому випадку вона піде помилковим шляхом, що не відповідає її особистості й здібностям і часто закінчується повним фіаско), або повстати проти чужих вимог, тим самим розчарувавши батьків щодо нездійснених надій (у результаті чого виникають глибокі конфлікти у відносинах між дитиною і батьками).

По-четверте, проблеми незалежності загострюються також у випадках, коли виховання підкоряється мотиву формування визначеної для батьків якості. Батьки визначають своє виховання так, щоб дитина була обов'язково наділена цією "особливо цінною" якістю. У тих випадках, коли цінності батьків починають вступати в суперечності або з віковими особливостями розвитку дитини, або з властивими їй індивідуальними особливостями, проблема незалежності юної особи стає особливо очевидною.

Отже, аналізуючи кризові ситуації раннього юнацького віку, стилі взаємин батьків з дітьми, слід акцентувати увагу на зрілій сім'ї, яка дозволяє і батькам, і дитині задовольняти свої потреби, отже, гармонійно розвиватися. Гармонійний розвиток особистості дитини можливий при збереженні та зміцненні її здоров'я, визначеного як стан фізичного, психічного та соціального благополуччя.

Як правило, труднощі ранньої юності, що загострюються в кризовий період, служать проекцією стосунків у сім'ї. Співвідношення себе і сім'ї у дорослого і юнака дзеркальне: для дорослого сім'я – похідне від "Я", для юнака "Я" – похідне від сім'ї.

"Юність вкрай потребує ідеалу, зразка для наслідування, дорослої людини, на яку можна рівнятися. І якщо юнак знайде його у своєму найближчому оточенні – краще, в одному або обох батьках, він навряд чи стане шукати його "на стороні". Однак це можливо лише за наявності двох умов – необхідних, але, на жаль, не завжди достатніх. Перше – це здатність батьків бути еталоном для дитини, їх особиста можливість завоювати пошану і довіру з боку підростаючого покоління. А друге – правильно вибраний батьками стиль взаємин з дітьми" [13].

Щоб успішно пережити всі пригоди ранньої юності, і батькам, і підліткам потрібно добре уявляти, яким чином виходити з кризових

ситуацій. Не можна швидко і без зусиль вирішити всі проблеми юнацького віку. І батьки, і юнаки та дівчата повинні набратися терпіння і продовжувати працювати, розмовляти один з одним, любити один одного. У цей період кожен член сім'ї починає по-іншому дивитися на інших. Чи подолає сім'я цей етап із найменшими втратами, залежатиме від того, що переважає в ній – любов або страх, недовіра, сумніви. У цьому контексті біблійська істина залишається вічною: "Любов довго терпить, любов милосердна, любов не заздрить, любов не величається, не чинить свавілля, не шукає свого, не дратується, не замислює зла, не тішиться неправдою, а співрадіє з істиною; усе покриває, всьому вірить, всього сподівається, усе зносить. Любов ніколи не перестає..." [14].

Таким чином, можна сформулювати характерні ознаки специфіки переживання кризових станів у ранній юності. Підлітки у цей період стають проблемними, погано поводяться, адже вони хочуть відчувати себе коханими, сильними, значимими; відчувати, що у них є сім'я; досліджувати навколишній світ і експериментувати з ним і з собою.

Узагальнюючи вплив сім'ї у виникненні та запобіганні кризових станів у юнаків та дівчат, можна зробити такі висновки.

Сім'я розглядається як первинний і найбільш потужний агент соціалізації, що відіграє ключову роль у формуванні особистих якостей і мотивів підлітків, в керуванні їх соціальною поведінкою, передачі їм цінностей, переконань і норм, властивих певній культурі.

При розгляді виховної діяльності батьків виділяють декілька різних типів родинного виховання, які є сукупністю батьківських стереотипів, що впливають на особистість юної особи.

Крім свідомого, цілеспрямованого виховання, здійснюваного батьками, на підлітка впливає вся родинна атмосфера, родинні умови: соціальне положення, рід занять, матеріальний рівень, рівень освіти, ціннісні орієнтації членів сім'ї тощо. Тому будь-яка деформація батьківської сім'ї призводить до негативних наслідків у розвитку особистості юної особи.

Негармонійні типи родинного виховання можуть бути чинниками, що провокують посилення акцентуацій у поведінці, що в поєднанні з особливостями цього вікового періоду (реакції емансипації, групування з однолітками, захоплення (хобі), імітація, сексуальний потяг тощо) може стати причиною деструктивної поведінки і кризових станів, що переживаються юнаками та дівчатами.

Гармонія в сім'ї та почуття любові в родині один до одного є основною запорукою запобігання кризових станів у юнацької молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова-Славская К. А. Категория субъектов современной психологии / К. А. Абульханова-Славская // Сучасна психологія у ціннісному вимірі : мат. III Костюківських читань (20–22 груд. 1994 р.): [в 2-х т.]. — К, 1994. — Т. 1. — С. 4–10.
2. Савчин М. В. Духовний потенціал людини / Мирослав Савчин. — Івано-Франківськ : Вид-во "Плай" Прикарпат. ун-ту, 2001. — 203 с.
3. Помиткін Е. О. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти : навч.-метод. посіб. / Е. О. Помиткін. — 2-ге вид., доп. — К. : ІЗМН, 1996. — 164 с.
4. Васьківська С. В. Основи психологічного консультування : [навч. посіб.] / С. В. Васьківська. — К. : Четверта хвиля, 2004. — 256 с.
5. Москалець В. П. Релігійна віра як антисуїцидальний чинник / В. П. Москалець, А. В. Олійник // Практична психологія та соціальна робота. — 2009. — № 2 (119). — С. 71–80.
6. Евсенкова Ю. В. Отцовство как структурно-динамический феномен / Ю. В. Евсенкова, А. Г. Портнова // Сибирская психология сегодня : сб. науч. тр. : вып. 2. — Кемерово : Кузбассвузиздат, 2003. — С. 104–110.
7. Этика и психология семейной жизни / под ред. Н. Г. Юркевича. — Минск : Народная асвета, 1989. — 286 с.
8. Спиваковская А. С. Как быть родителями (О психологии родительской любви) / А. С. Спиваковская. — М. : Педагогика, 1986.
9. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер. — СПб. : Питер, 1999. — 656 с.
10. Гиппенрейтер Ю. Б. Общаться с ребенком. Как? / Ю. Б. Гиппенрейтер. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : ЧР, 2003.
11. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: курс лекцій / О. І. Бондарчук. — К. : МАУП, 2001. — 96 с.
12. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст / Х. Ремшмидт. — Минск, 1994.
13. Сатир В. Вы и ваша семья. Руководство по личностному росту / В. Сатир ; пер. с англ. — М. : Апрель Пресс : Изд-во Эксмо, 2002. — 320 с. — (Серия "Психологическая коллекция").
14. Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков / Л. Б. Шнейдер. — М., 2005. — 250 с.
15. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета. — М., 1990. — 296 с.

Стаття надійшла до редакції 02.01.2012.

Вербицкая Л. Семейное воспитание и кризисные состояния в ранней юности. Осуществлен теоретико-методологический обзор кризисных периодов развития личности юношеского возраста в тесной взаимосвязи с социальным организмом – семьей. Выделены причины возникновения кризисных состояний у юношей. Определено влияние семейного воспитания на возникновение переживаний и профилактику кризисных состояний в ранней юности.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Ключевые слова: профилактика кризисных состояний, формирование личности, ранняя юность, семейное воспитание, гармоничное развитие.

Verbytska L. Domestic education and crisis conditions in youth age. The article presents a theoretical and methodological review of crisis periods of early personal development of adolescents in close relationship with social organism - the family. Reasons of formation of crisis conditions by youth have been defined. Influence of domestic education on feeling arising and prevention of crisis conditions in early adolescence have been identified.

Key words: prevention of crisis conditions, forming of personality, youth, domestic education, harmonious development.